

Uuring

vaenu leviku kohta Eesti sotsiaalmeedias

September 2022

Autorid Kelly Grossthal ja Mari-Liis Vähi

Sissejuhatus

Eesti Inimõiguste Keskus on Eesti ainus organisatsioon, mis jälgib aktiivselt vaenu ilminguid ning suurendab teadlikkust vaenuga kaasnevatest ohtudest. Keskus on ka Euroopa Komisjoni partner kõigil sotsiaalmeedia platvormidel vaenu õhutamise tendide monitoorimisel. Vaenukõne kriminaalõiguse valdkonda jääv juriidiline raamistik on Eestis väga piiratud ning kriminaalmenetlusi alustatakse harva. Seetõttu on Eestis vaenu vastu võitlemine probleemne ja keeruline. Vaenukõne suuremat esinemist sotsiaalmeedias on viimastel aastatel soodustanud ka valeuudiste levik. Kuna vaenukõne on Eestis laialt levinud, kuid sellega tegelemine riigi tasandil tagasihoidlik, oli käesoleva uuringu eesmärk välja selgitada Eesti sotsiaalmeedias leviva vaenu ulatus ja narratiivid. Uuring viidi läbi projekti „Uri. Osale. Muuda“ raames, millega soovime tugevdada ühiskondlikku vastupanuvõimet valedetele ja vaenule ning suurendada sotsiaalset sidusust. Selleks on vajalik koostöö läbi formaalse hariduse, koolituste ja kogemustevahetuse ning eelkõige valdkondades nagu meediapädevuse suurendamine, kodanike kaasamine otsustusprotsessidesse ja faktipõhise meedia tugevdamine. Projekti rahastas Saksamaa Liitvabariigi Suursaatkond Eestis

Taust ja vajaduste analüüs

Kõnekeeles tähendab „vaenukõne“ solvavat väljendust, mis on suunatud teatud grupi kuulumise alusel (nt etniline taust, religioon, seksuaalne sättumus, vanus, puue või sugu) konkreetse rühma või inimese vastu ning mis võib seada ohtu rahu ja turvalisuse. Vaenukõne õhutab vaenu või vägivalda nende rühmade või rühmaliikmete vastu. Vaenukõne ei ole sõnavabaduse raames kaitstud, kuna tegemist on sõnavabaduse kuritarvitamisega. Meil on vabadus end väljendada, seda isegi siis, kui meie arvamus võib teisi solvata, šokeerida või häirida. Samas ei ole siiski kõik väljendusviisid aktsepteeritavad sõnavabadusega. Kui inimesed hakkavad teisi avalikult ärgitama teatud rühmade vastu vägivaldsele, vaenule või diskrimineerimisele, siis on tegemist vaenukõnega, mitte sõnavabadusega.

See tähendab ka, et riik võib rakendada seaduslikke meetmeid vaenukõne ennetamiseks ning selle eest karistada. Vaenukõne eesmärk on inimest alandada selle pärast, kes ta on, mitte selle pärast, mida ta on teinud. Vaenu õhutamine on loonud soodsad tingimused paljudeks suurimateks inimõiguskatastroofideks alates natside holokaustist kuni Rwanda genotsiidini.

Vaenukõne puhul loeb alati kontekst, selle mõju hindamiseks tuleb arvesse võtta keskkonda, kõnelejat ja sihtrühma, kelleni väljendus jõudis. Vaenukõne defineerimisel tuleb arvestada mitmesuguste erinevate komponentidega, sealhulgas väljenduse sisuga, (kirjalik või suuline) tooniga (kirjalik või suuline), sihtmärkidega (individuaalsed või kollek-

tiivsed), ning võimalike tagajärgede või mõjudega. Vaenukõne vastu võitlemine võib olla keeruline, kuna see hõlmab mitmesuguseid erinevaid väljendusviise ja ebasobivat käitumist karistatavatest kuritegudest ebaviisaka ning häiriva kõneni, mida siiski sallitakse.

Vaenukõne äratundmise ja mõistmise kõrval mängib vaenu piiramisel tähtsat rolli ka seaduslik pool. Eesti diskrimineerimisvastane regulatsioon põhineb põhiseaduse §-l 12, mis keelab diskrimineerimise ja lisaks on rahvusliku, rassilise, usulise või poliitilise vihkamise, vägivalda ja diskrimineerimise õhutamine seadusega keelatud ja karistatav. Karistusseadustik (KarS) hõlmab omakorda sätteid, millega keelatakse nii vaenu õhutamine kui ka üldised võrdsusevastased rikkumised. Vanu õhutamine on keelatud järgmise sättega: § 151 lõige 1, vaenu õhutamine. Tegevuse eest, millega avalikult on kutsutud üles vihkamisele, vägivallale või diskrimineerimisele seoses rahvuse, rassi, nahavärvi, soo, keele, päritolu, usutunnistuse, seksuaalse sättumuse, poliitiliste veendumuste või varalise või sotsiaalse seisundiga, kui sellega on põhjustatud oht isiku elule, tervisele või varale, – karistatakse rahatrahviga kuni kolmsada trahviühikut või arestiga.

Vaenu või vägivalla õhutamine on juriidilised terminid, mida kasutatakse sageli vaenukõne sünonüümina. Vaenukõne on samas vaenule või vägivallale õhutamiseга võrreldes laiemä tähendusega, kuna vaenukõne hõlmab laiemaid väljendusvorme, millega toetatakse mitmesugustel põhjustel üksikisiku või rühma vastu suunatud vaenu, vägivalda ja diskrimineerimist, õhutatakse, edendatakse ning õigustatakse seda.

Praktikas kasutatakse KarS-i vaenu õhtamise keeldu piiratult ning seda on rakendatud vaid paaril juhul, näiteks 2019. ja 2020. aastal ei registreeritud ühtegi KarS § 151 alusel käsitletud juhtumit (2021. aasta andmed ei ole veel avaldatud). Probleem seisneb sätte sõnastuses, sest mille järgi on karistatav ainult selline vaenu õhutamine, millega kaasneb otsene oht inimese elule, tervisele või varale. Seetõttu ongi õiguskaitseorganite võimalused vaenukõne kasutanud kurjategijate vastutusele võtmiseks piiratud.

Vaenukõne võib esineda nii tavaelus kui ka internetis, ent seda käsitletakse aina suureneva online-keskkondade probleemina, millel võib olla negatiivne mõju inimese vaimsele tervisele, üldisele heaolule ning aktiivsele internetikasutusele. Kõige äärmuslikematel juhtudel võib sellega kaasneda ka võrguväline ahistamine ja vägivald. On teada, et viimastele kümnenditele on olnud omane internetikasutuse ning sotsiaalmeediaplatformide laienemine. Selle kasvuga on käinud kaasas vaenukõne levik internetis, mille

tõttu on riiklikud ja Euroopa Liidu institutsioonid välja töötanud poliitikameetmeid selle nähtusega võitlemiseks. Ülemaailmne COVID-19 pandeemia suurendas internetis vee-
detud aega ning täheldatud on internetis leviva vaenukõne olulist kasvu. IT-ettevõtete
süsteemaatilise modereerimise puudumine muudab interneti ekstremiste ja ebaseadus-
likku vaenukõnet soodustavaks ruumiks. Ehkki Euroopa Komisjon ning kodanikuühis-
konna organisatsioonid on võtnud ette erinevaid internetis leviva vaenukõne vastaseid
algatusi, on siiski endiselt vajalik sotsiaalmeedias leviva vaenukõne ja ebaseadusliku
sisu monitoorimine.

Sotsiaalmeedia monitoorimise metoodika

Ühe kuu pikkuse perioodi jooksul viidi läbi kaks sotsiaalmeedia monitoorimise ses-
siooni, et uurida nii Eesti vene keelt kõnelevate elanike kui nende eesti keelt kõnele-
vate eakaaslaste loodud sotsiaalmeediapostitusi. Leiti 51 eestikeelset vaenuliku sisuga
postitust ning 52 venekeelset vaenukõnega postitust. Uuringus võrreldi nende eesti ja
vene keeles esitatud postituste sisu ning selgitati välja olulised erinevused narratiivis.
Iga postituse kohta märgiti üles kasutatud sotsiaalmeediaplatvorm ning kolm sisulist
omadust (narratiivi).

Esimese narratiivi puudutava küsimuse eesmärk oli selgitada välja kaitstud rühm, kelle
vastu postitus oli suunatud. Selleks, et analüüsitavaid tegureid oleks rohkem, valiti kaks
kaitstud rühma. Esimene rühm oli sugu ja seksuaalne sättumus ning teine rahvus, etni-
line päritolu ja rass. Need kaks rühma valiti seetõttu, et need on kaks rühmade kategoo-
riat, mis on Eesti ühiskonnas viimastel aastatel regulaarselt ja süstemaatiliselt langenud
vaenukõne sihtmärgiks (keskuse varasemate läbiviidud monitooringute andmetel).

Narratiivi teise küsimuse eesmärk oli selgitada välja postituses kasutatud vaenu tüüp.
Tuvastati, kas vaen seisnes otseses üleskutses, vaenule õhutamises, alaväärsusele viita-
mises, halvakspanu, jälestuse või kõrvaleheitmise väljendamis, vandumises või ühis-
konnast väljajätmise või segregatsiooni üleskutsetes. Kolmanda narratiivi puudutava
küsimusega selgitati välja, kas postituses kasutati otsest väljendusviisi või metafoori.
Seire käigus tuvastati sotsiaalmeediast leitud kalduvused ja mustrid (näiteks spetsiifi-
lised kasutatud sõnad) ning kirjutati üles.

Kõigist vaenukõne hõlmanud sotsiaalmeediapostitusest teatati ning mõõdeti ka, kui
kiiresti – kui üldse – sotsiaalmeediaplatvormid vaenukõnet sisaldanud postitused ee-
maldasid ning kas see sõltus vastava postituse keelest. Seireks valiti neli laialdaselt
kasutatavat sotsiaalmeedialehte – Facebook, Instagram, TikTok ja Twitter. Tulevikus
võiks vene- ja eestikeelse vaenukõne monitooringus kasutada ka laialdaselt kasutatavat
sotsiaalmeediaplatvormi Telegram, ent keeltevahelise võrdleva analüüsi eesmärgil valiti
neli nimetatud platvormi.

Uuringu tulemused

Monitooringu läbiviijad märkasid üldiselt rohkelt vaenulikku sisu. Kogu selline sisu ei ole siiski käsitletav sotsiaalmeediaplatvormide kogukonna eeskirjade või reeglitega (ja kohalike seadustega) vastuolus oleva vaenukõne või vaenu õhutamisenä. Mõlema keele puhul märgati, et inimesed on õppinud vaenu õhutamisel sotsiaalmeedia vaenukõne tuvastamise masinõppemudeleid petma – näiteks metafoore ja varjatud ähvardusi kasutades. Monitooringu läbiviijad märkasid ka, et inimesed hoiatasid üksteist sõnumitest teatamise ja kasutaja blokeerimise eest. Sotsiaalmeedia seire käigus selgitati välja enim vaenulikku sisu hõlmavad platvormid, rühmad ning lehed. Vene keeles leiti vaenu venekeelsetest LGBT+ teemalistest Facebooki-gruppidest. Kuna LGBT+ teemasid kajastatakse meedias praegu vähem, olid mõned teatatud kommentaaridest esitatud paar aastat tagasi.

Eesti keeles leiti vaenukõnet näiteks Delfi, Postimehe, Objektiivi, Eestineni, Uute Uudiste Facebooki-lehtedel postitatud kommentaaridest ja TikTokis videote alt, näiteks kommentaaridest Eesti mittevalgete või transsooliste blogijate videotele. Erinevalt avaliku elu tegelaste postitustest leidis massimeedia uudiselehtede, näiteks Delfi ja Postimehe postituste all palju vaenulikke kommentaare, tõenäoliselt seetõttu, et need tõmbavad palju avalikku tähelepanu ning nende all olevate kommentaaride jälgimiseks, teatamiseks ning eemaldamiseks ei ole piisavalt ressursse. Paistab, et üksikisikud hoiavad oma kontod puhtana ning jälgivad oma postituste alla jäetud kommentaare või isegi lülitavad postituste kommenteerimise võimaluse välja. Märgati ka, et Eesti noored väljendavad end rohkem TikTokis, vanem põlvkond eelistab aga selleks Facebooki. TikTokis ja Instagramis postitatud kommentaarid on üldiselt Facebookis või Twitteris postitatutest lühemad ning lihtsakoelisemad.

Sotsiaalmeedia seire käigus tuvastatud vaenukõne narratiivid

Terve seireperioodi jooksul tuvastati 103 vaenukõne juhtumit. Facebook oli viiest suurest sotsiaalmeediaplatvormist kõige populaarsem vaenulike sõnumite levitamise vahend, ning tehtud tähelepanekud kinnitasid seda, kuna 87 leitud postitust olid avaldatud Facebookis, 12 Tiktokis ning Instagramis ja Twitteris mõlemas 2.

Suurem osa (st 80 kommentaari) nendest sõnumitest olid suunatud soo ja seksuaalse sättumuse (eelkõige viimase) vastu, ülejäänud (st 23 kommentaari) aga teatud rühmade vastu nende rahvuse, etnilise päritolu või rassi alusel. Mõlema rühma korral esines pea-aegu kõigis kommentaarides sõimu. Esimeses rühmas olid sageli sihikul inimeste rühmad nende seksuaalse sättumuse tõttu. Mõlemas keeles võrreldi mitteheteroseksuaalseid

inimesi tihti pedofilide, zoofilide või ahvidega või väideti, et nad on vaimselt haiged. Eesti keeles kasutati seksuaalse sättumuse põhiste gruppide vastu suunatud kommentaarides nende seksuaalse sättumuse alusel kõige sagedamini sõna „pede“. Sõna „pede“ kasutati üheksas teatatud kommentaaris. Vene keeles oli eestikeelse sisuga võrreldes rohkem kommentaare, milles kasutati mitteheteroseksuaalsete inimeste vastu otseselt ähvardavat keelt (nt kutsudes üles „neid põlema panema“), eesti keeles aga viidati keelekasutusega peamiselt sihtmärgi alaväärsusele või väljendati põlgust, jälestust või kõrvaleheitmist. Paaril korral esines vaenulikke kommentaare ka transsooliste inimeste vastu, milles nende kohta kasutati asesõna „see“ või öeldi näiteks, et „transsooline naine ei ole naine“.

Inimeste vastu nende rahvuse, etnilise päritolu või rassi alusel suunatud kommentaaride osas olid vaenulike kommentaaride kõige sagedasem sihtmärk mustanahalised inimesed (st 17 kommentaari). Sõna „neeger“ kasutati neli korda. Aafrika päritolu inimeste vastased kommentaarid hõlmasid üleskutseid koloniseerimiseks, orjapidamiseks ning segregatsiooniks. Seire käigus ilmnenu narratiivide kohaselt on Aafrika päritolu inimesed laisad, „kui nad ei ole valgete võimu all“, või Aafrika päritolu inimesed peaksid „koju minema“, me peaksime nad „tagasi Aafrikasse“ saatma või nad „kuuluvad sinna“. Neli vaenulikku kommentaari oli suunatud venelaste, üks ukrainlaste ning üks araablaste vastu.

Suurem osa sõnumitest hõlmas elemente, millega väljendati halvakspanu, jälestust või kõrvaleheitmist, ent täheledata ka sõnumeid, mis hõlmasid üleskutseid kogukonnast väljajätmiseks või segregatsiooniks, väiteid alaväärsuse kohta, vaenu õhutamist ning otseseid üleskutseid (sh vägivalda õhutamist). Mõnedes kommentaarides kasutati ka keelt, mis hõlmas näiteks nii väiteid alaväärsuse kohta kui ka halvakspanu, jälestuse või kõrvaleheitmise väljendamist. Märkati, et 93 juhul kasutati keelt, mis oli otseselt konkreetse grupi vastane, ülejäänud juhtudel (10 kommentaari) kasutati aga vaenulike sõnumite väljendamisel metafoore. Otsest vaenukõne hõlmavates sõnumites esines kõige sagedamini üleskutseid end „põlema panna“.

Kogu venekeelne sisu oli kirjutatud otseses väljendusviisil. Eestikeelsetest sõnumitest olid seevastu otseselt kirjutatud 41 (51 sõnumist), kümnes aga kasutati metafoore. Erinevalt eestikeelsest vaenukõnest LGBT+ kogukonna vastu, kasutati venekeelsetes postitustes üleskutseid LGBT+ laste kiusamiseks. Eesti keeles kasutati sageli selliseid sõnu nagu „pede“ ja „neeger“. Vene keeles kasutati samuti LGBT+ kogukonna vastu palju samalaadseid sõnu. Kaitstud inimrühmade vastu kasutati nende seksuaalse sättumuse alusel selliseid sõnu nagu „голубой“, „петушара“, „пидар“, „педики“, „пидарюги“, „гомосек“. Soo alusel kasutati kaitstud inimrühmade vastu sageli sõnu „извращенец“, „мерзость“, „твари“, „гнойные“, „педофилы“ (pedofilid). Enamasti on tegu LGBT+ kogukonda halvustavate sõnadega, mille mõistmiseks on vaja teada spetsiifilisemat keelelis-kultuurilist konteksti.

Sotsiaalmeedia reaktsioon teatamisele

Monitooringu läbiviijad teatasid sotsiaalmeediaplatvormidelt leitud vaenukõnest või vaenule õhutamise kohta koosnevast sisust koheselt asjaomastele asutustele. Teated hõlmasid teavet postituse sisu kohta ja visuaalseid tõendeid ning teavitusega märgiti ära konkreetne sotsiaalmeedia platvormi kogukonna reegli rikkumine. Kokku 103-st teatatud postitusest võeti esimesel päeval maha 38 postitust (26 Facebookis, 12 TikTakis). 28 neist olid eestikeelsed ja ülejäänud 10 venekeelsed. Facebook teavitas 30 postituse puhul esimesel päeval, et need ei ole kogukonna eeskirjadega vastuolus, ning otsustas need üles jätta. Facebook otsustas teisel päeval veel ühe postituse maha võtmata jätta. Instagram võttis teisel päeval maha ühe teatatud postitusest ja kolmandal päeval veel ühe Instagrami kolmest teatatud postitusest. Facebook võttis kolmandal päeval maha veel kaks postitust ning otsustas nelja postituse osas, et need ei ole kogukonna eeskirjadega vastuolus ning seega neid ei eemaldata. Nädal pärast teatamist ei võetud enam rohkem postitusi maha. Seega võeti 103 teatatud postitusest maha 42 postitust. See näitab, et sotsiaalmeediaplatvormid eemaldasid vaid 40,78% teatatud postitustest.

Twitter ei rakendanud seireperioodil (1 nädal) teatatud sisu suhtes meetmeid. Instagram eemaldas mõlemad postitused (teisel ja kolmandal päeval). TikTok eemaldas kõik teatatud postitused (12) esimesel päeval. Facebook võttis 87 teatatud postitusest maha 29 (18 eesti- ja 11 venekeelset). See tähendab, et Facebook eemaldas ainult 33% teatatud postitustest. Monitoorijaid üllatas ka asjaolu, et Facebook ei eemaldanud teatud sisu, mille puhul oli selgelt tegemist vaenukõnega ning mis oli otseselt kirjutatud, ent võttis maha mõned vähem otsesed ja vaenulikud kommentaarid (mis olid siiski kogukonna eeskirjadega vastuolus) – seega oli Facebooki seiresüsteem monitoorijate hinnangul vaenukõnega seoses ebaselge ning ebasüsteemaatiline. Oluline arv (20) teatatud kommentaaridest ei saanud Facebooki toelt mingit reaktsiooni (st teavitus otsusest, et raporteeritud sisu ei eemaldata). Eesti ja vene keele vahel Facebooki sisu modereerimise osas olulisi erinevusi ei esinenud.

Soovitused

- Käesolev uuring kinnitas keskuse varasemate monitooringute käigus tehtud järeldusi, et vaenukõne levik on Eestis ning eriti internetis püsiv probleem. Seega on tungivalt vaja vaenukõnevastast riiklikku tegevuskava, mis hõlmaks osapooli erinevatest sektoritest.

- Vaja on täiendavaid avalikke arutelusid vaenukõne mõiste ning sõnavabaduse teemal. Ühiskonnas levib vaenukõne teemal palju väärarusaamasid ning valeinfot. Riik peaks algatama või rahastama programme avalikkuse teadlikkuse parandamiseks sellest, milline on vaenukõne mõju vähemustele ning laiemalt ühiskonnale.
- Kuna valdav osa teatatud vaenulikest sõnumitest olid suunatud soo ja seksuaalse sättumuse (peamiselt viimase) vastu, tuleks lastele ja noorukitele koolis rääkida soolisest võrdõiguslikkusest, muuhulgas lesbide, geide, biseksuaalide ja transsooliste inimestega (LGBT+) seotud teemadest. Uuringud näitavad, et heteronormatiivsus, homoseksuaalsuse mitteaktsepteerimine ja negatiivne suhtumine LGBT+ kogukonda on seotud madalama haridustaseme ja madalama intelligent- susega. Koolid saavad luua LGBT+ õpilastele turvalise kliima, kui neil õnnestub vähendada homofoobset ja transfoobset diskrimineerimist.
- Kuna mõned poliitilised parteid on samuti kaasatud vaenulike ja diskrimineerivate sõnumite levitamis- se, on oluline julgus- tada parteisid võtma vastu eetikakoodekseid ning meetmeid, mida kohaldatakse selle vastu eksinud poliitikute suhtes.
- Vaenukõne küsimustega tegelemiseks ei ole piisavalt teadlik- kust või sellega ei soovita tegeleda, mis aitab omakorda luua rikkujatele karistamatuse kliima. Seega on selles vallas väga vaja inimõigustealast haridust ning huvikaitse tegevusi.
- Vaenukõnet puudutavad seadused on Eestis liiga pehmed ning praegu kehtiv karistusseadustik on oma sõnastuse tõttu vaenukõne vastu võitlemisel kasutu, kuna selle kohaselt peab sõnadega kaasnema otsene oht kellegi elule või heaolule. Ka- ristusseadustikku tuleb muuta nii, et riik saaks reageerida ka vaenu õhutamisele ning vägivallale kutsumisele.
- Vaenukõne põhjuste, leviku ning mõjude väljaselgitamiseks Eestis on vaja teha korralikku uurimistööd. Eesti nii eesti- kui venekeelses sotsiaalmeedias leviva vaenukõne mõtteid ja narratiive tuleb täiendavalt uurida (laiemal skaalal ning regulaarselt), et keele- ja kultuuripõhise vaenukõne vastu efektiivselt tegutseda.